

Р.С. МАРИНЯК, канд. філол. наук, доц.,

доцентка кафедри українознавства

e-mail: rmaryniak@karazin.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9185-0905>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи 4, м. Харків, 61022, Україна

СИМВОЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ МІСТА В СУЧАСНІЙ УРБАНІСТИЧНІЙ ПРОЗІ («МЕСОПОТАМІЯ» С. ЖАДАНА І «СТАМБУЛ: МІСТО ТА СПОГАДИ» О. ПАМУКА)

Мета. Схарактеризувати на матеріалі урбаністичних творів С.Жадана та О. Памука специфіку символізації простору міст Харкова та Стамбула як колишніх столиць з урахуванням авторських та національно-культурних особливостей репрезентації міста в сучасній українській і турецькій прозі.

Методи. В основі методології роботи – окремі положення семіотичного та структурно-лінгвістичного аналізу Ф. де Соссюра та ідеї Ю. Лотмана щодо соціально-комунікативної функції тексту, положення про феномен «міського тексту» Каї Семіх і Тараса Возняка. Компаративний аналіз збірки «Месопотамія» С. Жадана й роману «Стамбул: місто та спогади» О. Памука дозволив зіставити два художніх «міських» тексти (точніше локальні варіанти – «харківський» та «стамбульський» тексти) і визначити їх естетичну вартість у корпусі текстів художньої урбаністики, у яких постає образ міста-міфу.

Результати. І Сергій Жадан, і Орхан Памук присвятили свої твори улюбленим містам: це простір їх постійного проживання, маркований особливою магією. На сьогодні в мистецтві, зокрема й літературі, триває традиція амбівалентного творення образу міст Харкова й Стамбула: індустріального – промислового - студентського і наукового центру - Першої столиці (Харкова) та «столиці імперії» - міста-в'язниці -«арени безчестя» (Стамбула). Обидва романи стали пошуком відповідей на питання про те, що формує справжню магію міста, чи втрачає воно свою унікальність, коли перестає бути столицею держави, центром бурхливого розвитку, або, навпаки, повертається до автохтонної традиції самотнього існування.

Висновки. У романі Сергія Жадана символізація ландшафту Харкова, міста-міфу, презентована в образах українського, вужче – слобожанського, свого Межиріччя, своєї Месопотамії, самотнього локальної цивілізації – між Лопанню та Харковом – ріками, які все пам'ятають, перебування на берегах яких оновлює людину, надає сил рухатися далі і просто дарує щастя.

Цілком протилежну історію про Стамбул, місто, що втратило свою винятковість, переставши бути столицею, маємо у творі Орхана Памука. Тут місто-міф, давній Константинополь, його мешканців огортає непоборний смуток, гюзун, але і тут є джерело життєвої сили – протока Босфор. Для героя роману ландшафт Стамбула втілений ще й у візантійських руїнах, у занедбаних кварталах, де досі «живе» мультикультурність.

Ключові слова: *Сергій Жадан, Орхан Памук, урбанізм, урбаністичний роман, символізація ландшафту, постмодернізм, «міський текст», «харківський текст» «стамбульський текст».*

Як цитувати: Мариняк Р.С. Символізація простору міста в сучасній урбаністичній прозі («Месопотамія» С. Жадана і «Стамбул: місто та спогади» О. Памука). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2024. Вип. 38. С. 93-103. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-09>

In cites: Maryniak R. S. (2024) Symbolization of city space in contemporary urban prose (Mesopotamia by Serhiy Zhadan and Istanbul: memories and the city by Orhan Pamuk). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 2024. Issue 38, (93-103), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-09> (in Ukrainian).

Художня література ХХІ століття неunikно обертається у своїй фабульній основі навколо образу великого міста. Саме воно, мільйонний мегаполіс, стає центром творення й побутування культури, місцем найпотужніших творчих рефлексій. Сучасні українські письменники зосереджують увагу на таких містах, як Київ, Харків, Львів, Одеса – найбільших містах України. І це не дивно, адже, як зауважує у вступному слові до книги Віри Агеєвої «Марсіани на Хрещатику» (2023) Володимир Єрмоленко, президент Українського ПЕН, наші міста стали простором, у якому можна читати історію мешканців як історію міста чи навіть держави: «Люди минулого – це ми; люди, які жили тут і ходили цими вулицями, – це ми; і люди, які писали сто років тому, – це також ми» [1, с.4].

Урбаністичний дискурс в українській літературі переважно починається з вивчення текстів «Міста» Валер'яна Підмогильного, «Дівчини з ведмедиком» Віктора Домонтовича, «Недуги» Євгена Плужника, поезій М. Зерова, М.Драй-Хмари, М. Бажана, Л. Костенко, І. Драча, І. Калинця, І. Муратова та інших [4;8]. Традицію перетворення ландшафту на багатомірний образ художнього прозового тексту продовжують і автори сьогодення – Юрій Винничук, Оксана Забужко, Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Сергій Жадан.

У романах згаданих авторів місто як герой твору впливає на всі можливі тут сюжетні перипетії, визначає характери героїв [3; 12; 21]. Це типова риса романної прози, яка кинула виклик урбанізму як явищу і яка успішно презентує міський текст, зауважує В. Г. Фоменко, дослідник української урбаністичної прози: «Урбаністична література володіє унікальною можливістю відтворювати колективні настрої та інтегрувати свідомість міського соціуму у світоглядні процеси суб'єкта» [22, с. 336].

Упізнаваням в урбаністичній прозі є також головний герой (головні герої). Він здебільшого спостерігач-філософ, залюблений у своє місто, хоча за фахом, за специфікою зайнятості може бути будь-ким: «фланером, колекціонером вражень, спостерігачем, мандрівцем, нишпоркою – мисливцем, для якого прогулянки бульварами й майданами стають мало не сенсом існування» [1, с.9]. Попри те, за кілька століть перебування в центрі літературного твору власне місто як образ зазнало певних змін: від барокового осередку життя людей, осяяного божественним світлом, захищеного Божою правдицею простору («міста великого», яке «перебуває під захистом вишніх божественних сил», «чи не центру усього православного світу» [1, с.10]), через місце, у якому дух науки долає релігію в Новому часі (пам'ятаємо, що, за О. Шпенглером, місто реформує велику релігію раннього часу і встановлює нову буржуазну релігію – вільну науку, а також бере на себе керівництво економічною історією» [цит. за 12]), і до осереддя збереженої культурної пам'яті [20; 21; 22]. У контексті з'ясування особливостей дослідження прагматики та семантики міста з'являються нові форми аналізу його топосу, адже, за Ф. де Соссюром, народження нових змістів у межах мовної системи часто спричинене тим, що в середовищі носіїв народжуються й адаптуються нові сенси щодо усталених мовних знаків [20]. У полі наукового аналізу урбаністів зараз перебувають здебільшого мегаполіси. Українські дослідники міста не виняток. Як уже було зауважено, вітчизняні літературознавці також зосереджують увагу на вивченні текстів про великі українські міста.

Звісно, місто Київ в українському урбаністичному романі посідає чільне місце. Від Феофана Прокоповича тягнеться традиція вшанування Києва як особливого літературного героя. Пантелеймон Куліш продовжив у «Чорній раді» зачудування містом і символізацію київського простору, а нова краса, народжена «під «золотий гомін» революції сімнадцятого року», навіть у 1930-1970-х час від часу втілювалася в непересічних текстах про Київ («Максим Рильський назвав свою поетичну збірку «Київ». Микола Бажан в останні роки війни пише «Київські етюди». А його учень Іван Драч у сімдесяті видає книжку «Київське небо», зауважує В. Агеєва» [1, с.11]).

Щодо другого за кількістю населення й розмірами міста України – Харкова – слід зауважити, що такою увагою з боку письменників, як Київ, це місто не може похвалитися, однак поняття «харківський текст» усе ж таки все частіше з'являється в критиці. Свого часу Сергій Жадан зауважив, що Харкова в літературі не багато, і в 2014 році видав збірку оповідань і віршів «Месопотамія» – текст, центральним образом якого став саме Харків. Відтоді кількість художніх текстів про місто невпинно зростає.

Так, маємо Харків як столичний центр культурного життя часу Червоного ренесансу, з його славнозвісним Будинком «Слово». У творах М.Куліша, М. Хвильового, М.Йогансена, А. Любченка творилася символізація харківського ландшафту, традицію якого продовжують сьогодні харківські митці – С. Жадан, Н. Маринчак, І. Сенін [3;8;14]. В. Агеєва зауважує, що у 1920-х «золотоверхий Київ проти червоного Харкова» не встояв як столиця, але пояснює це навіть не тим, що був просякнутий «петлюрівським духом», а тим, що «на тлі барокових соборів і палаців пролетарська символіка мала зовсім чужорідний і неприйнятний вигляд, переможці вважали за краще піднести червоні прапори із серпами-молотами в індустріальному ландшафті, де традиція начебто мала би менше заважати й тиснути» [1, с.398]. Бачимо, що традиція сприйняття Харкова як промислового центру, індустріального міста та Першої столиці зберігається досі. Хоча власне харківські митці закликають не забувати про «університетський флер» над містом [2].

До речі, сьогодні харків'яни не сакралізують столичний період свого міста. Статус першої столиці втратив наліт радянського пафосу й розглядається освіченою спільнотою як певний період радянського минулого міста. В одній з авторських програм харківського журналіста Філіпа Диканя «Харків – перша столиця українців?» на радіо «Накипіло» 13 жовтня 2023 року з вуст гостя прозвучали навіть такі слова: **«Харків був столицею окупованих територій України так само, як зараз Донецьк чи Луганськ.** Тому коли почувете, що Харків був першою столицею чи бодай просто столицею, поставте питання: столицею якої країни він був? Та чи нашої?»

Ландшафт Першої столиці став тлом для розгортання подій у низці пригодницьких ретророманів сучасної української письменниці, харків'янки, Ірини Потаніної – «В'язні Сабурової дачі», «Труп з Першої столиці», «Фуєте на Бурсацькому узвозі», де кримінальні події розгортаються в 1930-х роках у Харкові. Перед читачем постає похмуре місто, у якому адміністративні будівлі тиснуть своєю монументальністю на волю людини, і все це справляє враження перебування в тенетах нового середньовіччя, адже Харків потерпає від сталінських репресій. Тут нема місця вільному розвитку й вільному духові.

Цікаво, що корпус художніх текстів про промисловий Харків у літературі соцреалізму маркований схожою ознакою: місто має такий самий знеособлений вигляд, у ньому важко стати щасливим і почуватися вільним. Тут постійно треба боротися: ворогами є всі, хто не працює, каторжно, на промисловому виробництві. Однак будь-який виробничий роман про інші великі міста СРСР має ту ж депресивну ауру. Типовим зразком тут може слугувати виробничий роман Наталі Забіли (до речі, мешканки Будинку «Слово») – «Тракторобуд» (1931-1933) – про будівництво в Харкові тракторного заводу. Цей твір пронизаний пролетарським ідеологічним пафосом, а саме місто в ньому постає простором, у якому пролетарки типу Лети Азарової будують соціалізм і борються зі «шкідниками» на виробництві. Героям, які рефлексують щодо власної національної ідентичності, відмовляються ставати гвинтиком у механізмі соціуму (як-от інженер Сашко Левченко), не

місце в новому Місті мрії (тут містом мрії стає власне індустріальний Харків. Справжнє життя вирує тільки на будівництві тракторного заводу).

Молоде українське письменство доби Незалежності стикнулося з формою символізованого образу індустріального Харкова, у якій місто майже перестало бути простором збереженої культурної пам'яті. Колосальні культурні втрати створили лакуни в цілісній картині харківського урбаністичного ландшафту. Йдеться про знищені меморіальні дошки, знаки, екскурсійні маршрути, музейні експозиції, перейменовані вулиці, забуті топоніми тощо. Ця риса притаманна й іншим міським ландшафтам України [5; 9].

Отже, для письменника початку нового тисячоліття Харків є містом-мільйонником, студентським середовищем, осередком класичної університетської освіти з неперевершеним Каразінським, центром вітчизняної науки, колискою трьох Нобелівських лавреатів, батьківщиною Г. Сковороди і Г. Квітки-Основ'яненка і, звісно ж, центром Харківської агломерації. І, що прикметно, не столицею – ані першою, ані колишньою. Місто не страждає за втраченим столичним статусом, як і не страждало ніколи раніше.

Промовистою книгою, яка міфологізувала харківський ландшафт, є вже згадувана вище збірка оповідань і віршів Сергія Жадана «Месопотамія» (2014). Ця книга була відзначена премією «Ангелус» – літературною нагородою Центральної Європи, стала Книжкою року-2015 («Українська книжка року» – щорічна премія Президента України), за одним з оповідань знято фільм «Любові стане на всіх» (2016 рік, режисер Михайло Лук'яненко) [10; 14; 19].

В одному з інтерв'ю С. Жадан так пояснив задум книги: «У мене була ідея створити свою приватну міфологію цього міста, у якому я живу 23 роки. Я би не назвав це популяризацією, але все ж таки була мета привернути більше уваги до цього міста, тому що Харкова у літературі, на жаль, не так багато» [14].

У дев'яти оповіданнях й тридцяти віршах автор вибудовує свою Месопотамію – місто в межиріччі річок Лопань та Харків. Це простір самобутньої культури, середовище людей, що є представниками різних націй, мають різний соціальний статус, але всі разом творять єдину культуру, ауру міста – майже самобутню цивілізацію: для наратора це більш ніж достатні виміри. Харківський ландшафт, урбаністичний, маркований СТО, заводами, занедбанними промзонами, – це простір початку часів, у якому «все знаходиться поміж рік, все звідси починається – і всі історії, і вся любов» [7, с.198]. За словами С. Жадана, у «Месопотамії» він передав свою любов до міста мабуть, найбільш промовисто: зробив Харків окремою цивілізацією, колискою самобутньої культури. І не важливо, що в профанному часі твору герої більше скидаються на представників міських убогих кварталів (це називають «творенням епосу міського дна» [10, с.226]), аніж на давніх героїв міфів.

Так, у творі нема виняткових героїв, це звичайні люди, хіба що з незвичними іменами – Лука, Маріо, Марат, Боб, Фома, Ромео. Звісно, є тут і дядя Коля, Іван, Даша, Оля, однак алюзії до біблійних та літературних образів утілені саме в іменах головних героїв оповідань.

Бачимо, що для людини, яка мешкає в сучасному Харкові, статусність, визнана світом, може бути цілком не потрібною річчю. Містяни щасливі в тому просторі, який мають. Своє Межиріччя, своя Месопотамія, ріки, які все пам'ятають, перебування на берегах яких, оновлює людину, надає сил рухатися далі і просто дарує щастя, – це справжня радість.

Збірка «Месопотамія» стала, на думку С. Жадана, міським текстом про ті місця Харкова, які автор найбільше любить, – старі квартали Нагірного району, кілька кварталів старого Центру, набережні Лопані й Харкова. Ландшафт міста викликає перелелі з Месопотамією: те ж межиріччя, у якому наявність водних артерій стає запорукою життя, простір творення унікальної мультикультури. Специфіку творення «харківського текту» в «Месопотамії» можна пояснити тезою, яку свого часу запропонувала щодо роману «Місто» В. Підмогильного Соломія Павличко: місто є не просто темою, топосом чи типом пейзажу, а є «символом певного типу свідомості як автора, так і його героя» [13, с.25]. Власне читач і віднаходить в оповіданнях збірки героїв, які є презентантами світогляду людини «харківської» самобутньої культури (локальної культури «Харківського Межиріччя» [2]). Так, герої збірки С. Жадана далеко не представники харківського університетського середовища, вони не інтелігенти, але

й не «сині комірці» (це представники так званого "middle-class'у"), тобто дружні стосунки, які пеперетворюють зрештою плетиво сюжету оповідань на певну цілісність, поєднують представників різних соціальних верств Харкова межі ХХ-ХХІ століть. Головне, що єднає героїв, певна меланхолійна філософічність, пасивна реакція на більшість життєвих негараздів: *«Ми маємо нашу любов, проте не завжди нею користуємось. Ми маємо страх і покладаємось на нього більше, аніж потрібно. Життя має лише два шляхи: один веде до раю, інший – до пекла. Щоправда, у багатьох місцях вони перетинаються»* [7, с.49]. У життєвих історіях героїв оповідань збірки втілюється процес багаторазового віддзеркалення, коли «не можна втекти від себе і від своєї печалі // від своєї ненависті і своєї любові» [7; 135].

Головним героєм збірки дослідники, попри те, уважають місто. Харківський ландшафт тут є не просто місцем проживання та професійної зайнятості персонажів: цей простір тримає у своїй орбіті найвіддаленіші, на перший погляд, події, єднає їх, Харків-Межиріччя тримає все під своєю опікою: *«Поміжжя (назвемо його так) – це той інший простір, простір між світом живих і світом мертвих, де ховається пам'ять»* [2]. Чоловіки у збірці – паломники із поношеними серцями, жінки – новітні Кассандри, які бережуть таємниці міста і спляють чоловічі серця [2; 9]. Герої отожені з акторами, а сценою їм слугує простір Харкова, локалізований «вавилонськими» ріками.

До книги увійшли світлини тих харківських вулиць, про які йдеться в оповіданнях і віршах «Месопотамії». Автором цих фото є відомий художник та фотограф Гамлет Зінковський: *«Я дав Гамлету конкретні адреси, де він зробив чорно-білі знімки, які йому в результаті не сподобалися, і ті пішли в смітник. Але в смітнику фотографії потрапили у воду, розбавлену іржею. Зранку Гамлет побачив якесь таке дивовижне жовте тло на цих знімках і зрозумів, що це насправді дуже цікава техніка, ось так і вийшла серія»* [14]. ЗУже ціле десятиліття збірка «Месопотамія» перебуває в полі активної уваги як читачів, так і дослідників. Усе частіше останнім часом звучать слова про те, що Сергій жадан вартий Нобелівської премії, зокрема й за свою літературну діяльність.

Автором, який уже відзначений Нобелівською премією (2006), попри те мало відомий українському читачеві, є Феріт Орхан Памук – сучасний турецький прозаїк. Він, як і С. Жадан, часто пише про рідне велике старовинне місто, що втратило свою колишню велич, переставши бути столицею, і яке огортає «сплін навпіл з гірким щастям», - Стамбул. На думку дослідників, О. Памук зробив для стамбульського «культурного міфу» приблизно те ж, що свого часу Дж. Джойс для Дубліна [11]. Дія майже всіх книг Памука відбувається в колишній турецькій столиці, а саме в романі «Стамбул. Місто спогадів» це місто постає як таке, що огорнуте серпанком смутку (на це відразу вказує епіграф – рядки турецького поета Ахмета Расіма: *«Лише той пейзаж гарний, що навіває смуток»*) [15, с.5]. Тож у творі місто дуже меланхолійне, а смуток (тур. *Nüzün*) – головне почуття, яке він народжує. Сучасний Стамбул вималювано в романі в чорно-білій та свинцево-сірій барвах [17; 18].

Це цілком протилежна до Жаданової історія про місто, що втратило свою винятковість, переставши бути столицею.

37 розділів книги – це «набір» історій про дитинство письменника, про маму й тата, бабусю, про старшого брата, про шкільне життя на батьківщині і за кордоном, а також безліч історій про життя Стамбула за кілька століть (історії з культурного минулого міста: розповіді про талановитого турецького поета й стамбульського журналіста Ахмеда Расіма, письменника-мемуариста Абдюльгака Хісара, народженого в Німеччині художника Антуана Ігнаса Меллінга, який 18 років прожив у Стамбулі й створив цикл картин про Константинополь початку ХІХ століття, про перебування в Стамбулі Г. Флобера, Жерара де Нерваля та інших видатних європейців), цікаві описи районів Стамбула, особливо Старого міста, Босфору як окраси цього простору, бідних кварталів тощо. У цілому це історія буття міста Стамбула.

На сьогодні Стамбул є найбільшим містом Туреччини. Це єдине місто у світі, розташоване на двох континентах. Протока Босфор поділяє місто на європейську та азійську сторони. У європейській частині знаходяться історичний центр, безліч парків та пам'яток, а в

азійській – переважно житлові квартали, хмарочоси та бізнес-центри. Стамбул складається з 39 ільче (муніципальних районів), що утворюють міську агломерацію Великий Стамбул [16].

Серед найбільш відомих європейцям виділяють райони Султанахмет – Старе місто, де власне й зосереджені найвідоміші історичні пам'ятки Стамбула, Нове місто – головний діловий район, з великою кількістю сучасних торгових центрів, Босфор – європейський берег однойменної протоки, вкритий численними палацами, парками, особняками на воді і багатими кварталами, Золотий Ріг – околиці однойменної бухти, яка розділяє європейську частину Стамбула, Азіатська частина – східна частина Стамбула з прекрасними кварталами на узбережжі Босфору й Мармурового моря [16].

З народження й дотепер Орхан Памук мешкає в районі Нішанташи – одному з найбагатших районів Стамбула, де пролягає найдорожча вулиця міста. Автор у романі зауважує, що є митці-емігранти, які змогли адаптуватися в нових місцях проживання, а от він може почуватися спокійним навіть не в Стамбулі як такому, а лише в Нішанташи, який і досі відкриває для себе. Пояснює цей процес митець просто: кожна нова будівля, яка зводиться на місці знесеної, кожне кафе, яке змінило вивіску, а отже, і власника, насправді стає об'єктом зіставлення, переосмислення його історії. Цей процес нескінченний.

Життя в заможній родині дозволило подорожувати (спочатку з батьками, потім самостійно), мати доступ до відвідування закритих архітектурних об'єктів, спілкуватися з відомими особистостями [16]. Тому опис вулиць, пам'яток міста, історії, пов'язані зі змінами в географії Стамбула, у викладі інтелектуала, залюбленого у свою культуру, але критичного, дозволяють читачеві полюбити навіть занедбані райони Стамбула. «Сприймати місто чорно-білим значить бачити його крізь тьмяність історії» (розділ книги «Чорно-біле», [15, с.60]).

Якщо для туриста, скоріше за все, цікавою буде та частина міста, у якій поєднано простір відпочинку з пам'ятками архітектури, то для героя роману частиною його душі є увесь без винятку простір міста («Коли в похмурі ранкові години або в дощові і вітряні ночі, – пише Памук, – я бачу зграї чайок, що сидять на куполах мечетей, брудне повітря, пічні труби, які викидають брудний дим, іржаві сміттєві баки, пустельні і занедбані зимові парки і сади, в мені народжується чорно-біле, гірко-радісне почуття» [15, с.68]).

Найбільшою любов'ю героя є протока Босфор. У розділах «Досліджуючи Босфор» та «Босфор Меллінга» О. Памук зауважує, що слова 'Босфор' і 'горло' є омонімами, і тому в його розумінні Босфор оспівує життя, насолоду щастя, тоді як Стамбул «шепоче про відступ, руїни, занепад, меланхолію та злидні» [15, с. 68]. А справа тут у стрімких потоках морського повітря: це воно дарує почуття свободи. Морська прогулянка Босфором єдина дасть можливість побачити красу Старого й Нового міста, яке, попри західний вплив, береже свою унікальну красу.

Щодо малюнків художника XIX ст. Меллінга, то, на думку Памука, їх споглядання дарує можливість «згадати» інший Стамбул – «утрачений рай» – без потворних будівель на берегах Босфору. Роботи Меллінга дозволяють «побачити» схили Бебеку, Тарабейську затоку, палац Хатідже Султан у час золотої доби Стамбула [17].

Водночас промислове опанування бухти Золотий Ріг принесло у XX ст. містові ще одну колоритну родзинку – пароплави і стовпи диму від них. Як зауважує Памук, ці стовпи диму стали невід'ємною частиною й окрасою міського пейзажу. Його батько за викинутим стовпом кіптяви навіть міг визначити, який саме пароплав пройшов Босфором (їх було три, найпотужніших, – Фенербахче, Долмабахче та Пашабахче, – названих на честь найгарніших стамбульських садів). Ці стовпи диму створювали ефекти чорної чадри, що огортала місто. Цікаво, що для середини XX ст. така річ не видавалася згубною для екології, а сприймалася як урбаністичний пейзаж, не позбавлений краси. Уявіть, а зараз Босфором ходить понад 50 тис. суден [17].

Бідні райони Стамбула Орхан Памук відвідує нечасто в дитинстві, інколи з матір'ю, а в юності, як і тепер, з радістю вивчав околиці міста. Особливо в романі відзначено низку районів: район Пера, зведений вірменами, єврейські та грецькі квартали, старі-престарі вулиці Коджамустафापаша, бідні квартали Куртулуш та Ферікьой. Усі ці місця дозволяють уявити

полікультурний простір околиць великого міста, що зворушувало душу письменника, бо і ці квартали є частиною величного Стамбула («Я вихлюпнув свою душу на стіни міста, і вона залишається там досі» (розділ «Корабель у затоці золотого Рогу») [15, с.450].

У розділі «Розмова з матір'ю: терпіння, розсудливість та мистецтво» О. Памук почував від мами таке: «Якщо ти не станеш архітектором, то перетворишся на одного з тих бідних, невротичних турецьких митців... Ти станеш жалюгідним» [5, с. 474-475]. А потім мати додає: «Щоб тебе не розчавили у такій злиденній країні, серед стількох слабких, пригнічених, напівграмотних людей, ти маєш бути багатим» [5, с. 479]. У відповідь на мудру пораду син відповів, що стане не архітектором, не художником, а письменником.

Правда, саме статки родини дозволили Орхану Памуку бути вільним у виборі шляху. Як уже зазначено вище, родина мешкала в найбагатшому районі Стамбула, займала кількаповерховий будинок, у якому на різних поверхах мешкали брати, дядьки, тітки, бабуся. Це був маєток, у якому кімнати схожі на маленькі музеї, а гість мав одразу зрозуміти: «власники маєтку – люди, навернуті до західного стилю» [15, с.20].

Памук зауважує, що такі вітальні-музеї до 1970-х були модні і поміж середнього класу. Це були кімнати, наповнені речами, якими ніхто й ніколи не мав користуватися: замкнена шафка з китайською порцеляною, чайними філіжанками, срібними сервізами, цукорницями, курильнями, карафками для трояндової води. Цього ніколи й ніхто не торкався, як і столів з перламутровою інкрустацією. На полицях стояли тюрбани, яких не носили, були японські ширми «арт-нуво», за якими нічого не ховали. Але найбільше дивувала наявність фортеп'яно в кожній квартирі, на якому ніколи ніхто не грав, але на них стояли чорно-білі фото – різного розміру. Такі фото власне й були найцікавішим елементом стамбульських вишуканих інтер'єрів.

Книга «Стамбул: спогади та місто» містить безліч фото (чи не кожна третя сторінка ілюстрована ними) з архіву Памуків (зроблені не тільки власне Орханом Памуком, його батьком і дядьком, а й відомими стамбульськими фотографами, журналістами (світлина Ари Гюлера, Гільмі Шахенка, Джеймса Робертсона (ще за 1853 р.), фото, взяті в Архіві дослідника міста Селахаттіна Гіза (зокрема засніжені вулиці, квартал Бейоглу) та у фотоательє братів Абдюлах).

Картини відомих художників також прикрашають оселю Памуків. З розповіді матері героя роману довідуємося, що це роботи знаменитих митців, які вважали за честь продавати Памукам чи дарувати їм свої картини. За кожною зі світлин на фортеп'яно чи придбаною картиною – окрема історія. І саме світлини «оживлювали» стамбульські інтер'єри.

Так тривало до появи телебачення. Від 1970-х років у Стамбулі відійшли в минуле вітальні-музеї, перетворившись на комфортний простір, у якому збиралася велика родина (компанія) для перегляду передач.

Облаштування житла представників інших класів ми не бачимо в романі, оскільки оточення Памука становить заможна частина містян. Однак уявлення про життя бідних кварталів усе ж за романом можна сформулювати. Памук розмірковує над перебуванням Теофіля Готье (французького митця XIX ст.) у Стамбулі і його описами прогулянок бідними кварталами. Памук виявляє, що навіть через сто років з того часу нічого не змінилося: будиночки стоять облуплені, потьмянілі, дахи повивалювалися, фонтани зламані, стоять самотні кипариси. Але ці місця автор вважає прекрасними, як і Готье, бо це не просто «пошарпані халупи», це залишки візантійських будівель, прадавні мури, у яких і живе сьогодні гюзюн – смуток, що оповив Стамбул і який вказує на європейські корені цього міста («його корені європейські» [15, с. 6]).

Населення Стамбула на сьогодні становить майже 17 мільйонів. Оскільки роман не має окремих сюжетних ліній, з розгалуженою системою героїв, то найбільш вичерпно ми спостерігаємо лише життя заможної родини Памуків – класичний спосіб життя, з подорожами за кордон, насиченим світським життям, знайомствами з впливовими або знаменитими особистостями, із аристократичними, дорогавартісними, хобі. Це життя є суто європейською моделлю.

Правда, цікавим є спостереження, зроблене Памуком: найбільш успішними у ХХ ст. були родини, які займалися в Стамбулі кораблебудуванням, однак це часто були вихідці з провінції. У їхніх великих родинях поки ще зберігалися мир і лад, ніхто не ділив майно корпорацій і фірм тощо. Бізнес процвітав, статки зростали, вестернізація життя тривала, гучних скандалів преси на задоволення не підкидали.

На противагу цим «вульгарним бізнесменам» у Стамбулі існувала ще одна, стара й аристократична, спільнота – озахіднених османів, які походили з останнього османського покоління і які не змогли примусити себе сісти за стіл переговорів з «вульгарними бізнесменами». Зрештою через дії шахраїв-адвокатів або тих самих нових підприємців вони банкрутіли, продавали свої розкішні колекції чи маєтки за безцінь, помирали в страшних злиднях або й укорочували собі віку. Були вони дивні, меланхолійні, по-дитячому не пристосовані до нових реалій, зауважує Памук. Так відходило в минуле останнє багате покоління османів.

Опис повсякдення Стамбула в романі огорнутий ностальгією: за довгі 50 років герой спостерігає зміни, яких зазнає його місто, у тому числі й у плані звичних клопотів, дозвілля. Показовою є історія однієї з таких змін.

Разом з мамою Орхан змалечку заходив до крамнички старої грекині, яка латала панчохи, продавала паски й гудзики, але ще й торгувала «домашніми яєчками». А поруч була крамничка Василя і Якупа, у якій продавали тютюн, канцелярію та газети. Неподалік – невеличка кав'ярня «Арабська», де стояла кавоварка з ремінним приводом, що шалено гуркотів, коли варили каву. Усе це знесли. Там вирости нові кафе, будівлі. Тоді малий Орхан вигадав гру: вони з братом мали називати нові місця, що вирости на місці «цукерні старої грекині», квітничарні, годинничарні. Це були аптеки, книгарні, ресторани. Видно, як герой щиро сумує за цими затишними закладами, у яких усі одне одного знали. Уявити сьогодні у велелюдному центрі Стамбула такі крамнички неможливо. Попри те, є спогади про те, як колись у Старому місті, зауважує Памук, можна було скуштувати «паперової халви», а отже, це місце ніби й існує (хоч і в пам'яті). Є спогади про те, як торговці фруктами просто з човнів, плаваючи по Босфору, або по Протоці (так називають Босфор місцеві), вели жваву торгівлю з перехожими. На березі можна було купити свіжу рибу чи квіткові горщики.

Орхан Памук говорить, що Босфор і його береги є місцем у Стамбулі, однаково дорогим представникам різних соціальних верств. Протока – «невичерпне джерело щедрості й доброти, що живить місто й усіх його мешканців. Вона – джерело здоров'я, цілителька хвороб стамбульців. Вона – у «спільному серці» мешканців [15, с.84].

У середині ХХ ст. вихідний день мешканцям Стамбула найприємніше було проводити на Босфорі (і це стосувалося різних верств населення однаковою мірою) – плавати на човнах, обідати на березі, гратися, купувати щось у вуличних торговців. У зимовий час завмирало все навколо Босфору, і люди гуляли вулицями міста, зазирали до чайних, «напханих під зав'язку безробітними», зазирали знічев'я у двори мечетей, де навіть могли придбати мирру, вервиці, релігійний трактат. Окремою розвагою для містян були борделі, контрольовані державою, біля яких юрилися натовпи чоловіків.

Бібліотеки радо відвідували в теплу пору року, а взимку там було холодно, сиро й не затишно, тож стояли порожні. Кінотеатри спочатку були місцем, відвідуваним часто, але поступово маленькі заклади перетворювалися на місця перегляду порно, а потім і зовсім занепадали. Це здебільшого стосувалося бідних районів Сулейманіє та Зейреку.

Звісно, молодь із заможних родин розважалася перегонами на дорогих автівках, відвідуванням клубів, у яких слухали європейську музику, виїздами на дорогі курорти. Для Орхана-юнака це теж було частиною повсякдення, але, вийшовши з дорогого готелю разом із приятелькою, він не менш радо йшов до Музею живопису й скульптури, а потім до власної студії, у якій малював, перебуваючи, приміром, під враженням від картин Галіля-паші.

Так народилося заняття на все життя: Памук замальовував квартали Стамбула, вивчав бідність або ж розкіш, однаково меланхолійну, і вихлюпував на них «свою роздратовану, злу меланхолійність» [15, с.448].

2003 року Орхан Памук подарував своїм читачам біографію Стамбула, хоча, звісно пересічний читач думає, що основою тексту є біографія власне Памука. Читачі переймаються атмосферою засмученого міста, що перебрало бути столицею, співчують втраті величі Константинополя, відчувають торкання гюзуну.

А 2014 року Сергій Жадан зробив своїм читачам, особливо харків'янам, подарунок – естетично й емоційно неперевершений: письменник дав можливість почуватися щасливими й захищеними в життєдайному просторі Месопотамії-Харкова, бо це простір, у якому любов визначає все.

Отже, у романі Сергія Жадана символізація ландшафту Харкова, міста-міфу, презентована в образах українського, вужче – слобожанського, свого Межиріччя, своєї Месопотамії, самобутньої локальної цивілізації – між Лопанню та Харковом – ріками, які все пам'ятають, перебування на берегах яких оновлює людину, надає сил рухатися далі і просто дарує щастя. Основою життя мешканців цього простору є почуття любові до простору, у якому минає їх повсякдення. Містяне зовсім не страждає за втраченим статусом Першої столиці України, оскільки Харків, пори те, залишається простором науки, культури, краси. Ця любов до міста не залежить від статусу столиця чи периферія.

Цілком протилежну історію про Стамбул, місто, що втратило свою винятковість, переставши бути столицею, маємо у творі Орхана Памука. Тут мешканців міста-міфу, давнього Константинополя, огортає непоборний смуток, гюзун, за втраченою, як людям видається, славою і впливовістю. Але і тут є джерелом життєвої сили, ментального здоров'я містян стає водний простір – протока Босфор. На її берегах зосереджується вітальна енергія міста. Водночас для героя роману ландшафт Стамбула втілений ще й у візантійських руїнах, у занедбаних кварталах, де досі «живе» мультикультурність, яка нагадує про величне столичне минуле.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримувався етичних норм, включаючи неприпустимість плагиату, фальсифікації даних та подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Агеева В. Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ початку ХХ століття. К. : Віхола, 2023. 408 с. (Серія «Життя»).
2. Васьковська А. Сергій Жадан - проповідник із харківської Месопотамії. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141028_book_2014_reader_review_zhadan
3. Возняк Т. Семантичні простори міста. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznyak.htm>;
4. Возняк Т. Феномен міста. Львів: Вид-во «Журнал “Ї”», 2009. 333с.
5. Ганаба С. Символічний простір міста як простір пам'яті. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2016. №6. С.4-10.
6. Дроздовський Д. Стамбул Орхана Памука. URL: http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/27506/
7. Жадан С. Месопотамія. Харків: Книжковий клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2014. 384 с.
8. Забужко О. Метрополія і провінція. Репортаж із 2000-го року. Київ: Факт, 2001. 96с.
9. Коваль Н. Святі серед нас, або місто з каменю та глини. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/12/141209_book_2014_reader_review_zhadan13
10. Лавринович Л. Міфологізація простору у збірці С. Жадана «Месопотамія». Молодий вчений. 2014. Вип.12 (15). С.224-228.
11. Любецька В. В. Місто-міф у романі Орхана Памука «Стамбул: спогади та місто». URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/part_2/4.pdf
12. Міхно Н. Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору. Монографія. Дніпро: «Формат А+», 2020. 423с.
13. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ, 1997. 360 с.
14. Пампуха В. «Боротьба триває: ніхто не розслабляється, ніхто нікуди не йде». Інтерв'ю з С. Жаданом. 25.04.2014. URL: <https://kontrakty.ua/article/77263>

15. Памук О. «Стамбул: спогади та місто». Харків: «Фоліо», 2011. 511 с.
16. Памук О.: “Я дуже скромна людина...” URL: <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/64/41/>
17. Прушковська І. Урбаністична тема в турецькому літературному контексті: п’єса Озен Юли «Стамбул білий, горілка кольорова». Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. — №2(261). Ч. 1. С. 171–177.
18. Семіх К. Текст міста в тексті роману: турецька версія. Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. 2016. № 7. С. 178-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2016_7_36
19. Сергій Жадан. Офіційна сторінка. <https://www.facebook.com/serhiy.zhadan/>
20. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. К.: Основи, 1998. 324 с.
21. Співак Д. Семіотика як методологія дослідження політичної урбаністики. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2016. Вип. 20. С. 3-38
22. Фоменко В. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика: дис. доктора філол. наук. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2008. 378 с.

R. S. MARYNIAK, PhD in Philology,
Associate Professor
of the Department of Ukrainian Studies
e-mail: rmaryniak@karazin.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9185-0905>
V. N. Karazin Kharkiv National University,
6, Svobody Sq., 61002, Ukraine

SYMBOLIZATION OF THE CITY SPACE IN CONTEMPORARY URBAN PROSE (*MESOPOTAMIA* BY SERHIY ZHADAN AND *ISTANBUL: MEMORIES AND THE CITY* BY ORHAN PAMUK)

Purpose: To characterize the specificity of symbolization of Kharkiv and Istanbul spaces as former capitals, considering the authors’ and national-cultural peculiarities of the city’s representation in contemporary Ukrainian and Turkish prose, based on the urbanistic books of Serhiy Zhadan and Orhan Pamuk.

Methods: The methodology of work based on certain provisions of the semiotic and structural-linguistic analysis of Ferdinand de Saussure and the ideas of Yuri Lotman on the social and communicative function of the text, regulations on the phenomenon of the “urban text” by Kaya Semih and Taras Voznyak. Comparative analysis of the collection *Mesopotamia* by Serhiy Zhadan and the novel *Istanbul: Memories and the City* by Orhan Pamuk let us compare two “urban” works of fiction (in fact local variants – “Kharkiv” and “Istanbul” texts) and define their aesthetic value in the corpus of texts of artistic urbanism, in which appears the image of a myth city.

Results: Both Serhiy Zhadan and Orhan Pamuk devoted their works to their favorite cities: this is the space of their permanent residency, labeled with a special magic. Nowadays in art, including literature, the tradition of ambivalent creation of the image of the cities of Kharkiv and Istanbul continues: industrial – commercial – student and scientific center – the first capital (Kharkiv) and the capital of the Empire – the city-prison – “Arena of Dishonor” (Istanbul). Both novels became a search for answers to questions about what forms the true magic of a city, whether it loses its uniqueness when it ceases to be the capital of the state, a center of rapid development, or whether it instead returns to the autochthonous tradition of original existence.

Conclusions: In Serhiy Zhadan’s novel the symbolization of Kharkiv’s landscape, the myth city presented in images of the Ukrainian, or rather Slobozhansky, its Mezhyrichia, its Mesopotamia, its original local civilization – between Lopan and Kharkiv – rivers that remember everything, whose shores renew a person, give strength to move on, and simply give happiness.

In the work of Orhan Pamuk we have a completely opposite story about Istanbul, the city that has lost its uniqueness after ceasing to be the capital. Here the myth city is the ancient Constantinople, its residents enveloped in overwhelming sadness, *hüzün*. However, there is a source of vitality here as well – Bosphorus Strait. For the novel's character Istanbul's landscape is also embodied in Byzantine ruins, in abandoned quarters where multiculturalism still “lives”.

Keywords: *Serhiy Zhadan, Orhan Pamuk, urbanism, urban novel, the symbolization of landscape, postmodernism, “urban text”, “Kharkiv text”, “Istanbul text”.*

References

1. Aheieva V. Martians on Khreschatyk. Literary Kyiv of the 20th century. K. : Vikhola, 2023. 408 s. (Seriiia «Zhyttia»). (In Ukrainian).
2. Vaskovska A. Serhiy Zhadan, a preacher from Kharkiv's Mesopotamia. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141028_book_2014_reader_review_zhadan (In Ukrainian).
3. Vozniak T. Semantics of Urban Space. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n42texts/voznjak.htm> (In Ukrainian).
4. Vozniak T. The Phenomenon of the City. Lviv: Vyd-vo «Zhurnal “Yi”», 2009. 333с. (In Ukrainian).
5. Hanaba S. The symbolic space of the city as a space of memory. *Filosofiiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2016. № 6. С.4-10. (In Ukrainian).
6. Drozdovskyi D. Istanbul of Orhan Pamuk. URL: http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/27506/ (In Ukrainian).
7. Zhadan S. Mesopotamia. Kharkiv: Knyzhkovyi klub "Klub simeinoho dozvillia", 2014. 384 с. (In Ukrainian).
8. Zabuzhko O. Metropolis and Province. A Report from 2000. Kyiv: Fakt, 2001. 96 с. (In Ukrainian).
9. Koval N. Saints among us, or a City of Stone and Clay. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/12/141209_book_2014_reader_review_zhadan13 (In Ukrainian).
10. Lavrynovych L. Mythologization of space-time in the collection of S. Zhadan “Mesopotamia”. *Molodyi vchenyi*. 2014. Vyp.12 (15). S. 224-228. (In Ukrainian).
11. Liubetska V. V. The City-Myth in “Istanbul: Memories and the City” by Orhan Pamuk. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/part_2/4.pdf (In Ukrainian).
12. Mikhno N. City as a cultural text: features of semantics and syntagmatics of urban space. *Monohrafiia*. Dnipro: «Format A+», 2020. 423 s. (In Ukrainian).
13. Pavlychko S. Discourse of Modernism in Ukrainian Literature. Kyiv, 1997. 360 s. (In Ukrainian).
14. Pampukha V. “The fight continues: no one is relaxing, no one is going anywhere.” Interview with S. Zhadan. 25.04.2014. URL: <https://kontrakty.ua/article/77263> (In Ukrainian).
15. Pamuk O. Istanbul: Memories and the City. Харків: «Фоліо», 2011.511с. (In Ukrainian).
16. Pamuk O. “I’m such a modest person.” URL: <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/64/41/> (In Ukrainian).
17. Prushkovska I. The Urban Theme in the Turkish Literary Context: play “Istanbul White, Vodka Colored” by Özen Yüla. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2013. — № 2(261). Ch. 1. S. 171–177. (In Ukrainian).
18. Semikh K. The Text of the City in the Text of the Novel: the Turkish Version. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii*. Filolohichni nauky. 2016. № 7. S. 178-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Litpro_2016_7_36 (In Ukrainian).
19. Serhiy Zhadan. Official page. <https://www.facebook.com/serhiy.zhadan/>
20. Sossiur F. de. Course in General Linguistics. K.: Основи, 1998. 324 с. (In Ukrainian).
21. Spivak D. Semiotics as a Methodology for the Study of Political Urbanism. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. 2016. Vyp. 20. S. 3-38. (In Ukrainian).

Текст надійшов до редакції 02.02.2024. / The text was received by the editors 02.02.2024.

Текст затверджено до друку 16.02.2024. / The text is recommended for printing 16.02.2024.